



Lietuvių diasporos dokumentinis paveldas: susigrąžinimo, pažinimo ir tyrimų problemos

Dr. Daiva Dapkutė

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas, S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas
El. p. daiva.dapkute@vdu.lt

Anotacija. Nuo XIX a. pabaigos iki šių dienų emigracijoje buvo sukurta daug kultūrinių vertybių. Išsaugoti ir pažinti pavyksta tik nedidelę dalį lietuvių diasporos dokumentinio paveldo. Dalį jo neišvengiamai sunaikino laikas, o likęs išsibarstęs įvairiose archyvinėse institucijose ir privačiuose archyvuose Lietuvoje, Kanadoje, JAV, Australijoje, Vokietijoje, kituose kraštuose.

Straipsnyje siekiama plačiau pristatyti lietuvių diasporos dokumentinio paveldo likimo problemas: kiek Lietuva rūpinasi šio paveldo išsaugojimu ir susigrąžinimu, su kokiomis problemomis susiduria išeivijos kolekcijas saugančios ir tvarkančios institucijos, kiek šis paveldas yra žinomas, atpažįstamas ir tyrinėjamas. Remiantis Kaune prie Vytauto Didžiojo universiteto beveik 30 metų veikiančio Lietuvių išeivijos instituto patirtimi aptariami tiek Lietuvai, tiek išeivijai aktualūs lietuvių diasporos dokumentinio paveldo likimo klausimai; analizuojamos išeivijos kultūrinio paveldo aktualumo, archyvų išsibarstymo, išsaugojimo, prieinamumo, tyrimų bei sklaidos problemos.

Esminiai žodžiai: *lietuvių diaspora, archyvai, paveldas, išsaugojimas, tyrimai, sklaida.*

Abstract. From the end of the 19th century to the present day, many cultural values were created through emigration. Only a small part of the documentary heritage of the Lithuanian diaspora has been preserved and known. Part of it was inevitably destroyed by time, and the rest is scattered in various archival institutions and private archives in Lithuania, Canada, the USA, Australia, Germany, and other countries.

The article aims to present the problems of the fate of the documentary heritage of the Lithuanian diaspora in more detail: to what extent Lithuania cares about the preservation and recovery of this heritage, what problems are faced by the institutions protecting and managing the collections of the diaspora, how far this heritage is known, recognized and researched. Based on the experience of the Lithuanian Diaspora Institute, which has been operating for almost 30 years at the Vytautas Magnus University in Kaunas, the issues of the fate of the documentary heritage of the Lithuanian diaspora relevant to both Lithuania and the diaspora are discussed; the problems of the relevance of the cultural heritage of the diaspora, the dispersion of archives, preservation, accessibility, research, and dissemination are analyzed.

Keywords: *Lithuanian diaspora, archives, heritage, preservation, research, dissemination.*

Įvadas

Per tris nepriklausomybės dešimtmečius Lietuvoje buvo atlikta nemažai svarbių darbų išsaugant ir tyrinėjant lietuvių diasporos dokumentinį paveldą¹. Sėkmingai vyksta ir toliau plėtojami Lietuvai reikšmingo paveldo užsienyje atpažinimo, susigražinimo darbai, iš įvairių pasaulio kraštų į Lietuvą ir jos atminties institucijas² sugrįžta išeivijos kultūrinio paveldo kolekcijos. Per šiuos dešimtmečius atlikta daug naujų tyrimų, išleista nemažai knygų, monografijų, o besidomintieji be problemų gali rasti informacijos apie įvairias lietuvių diasporos gyvenimo sritis: švietimą, spaudą, literatūrą, teatrą, išeivijoje kūrčius menininkus ar čia dirbusius diplomatus, organizacijas bei asmenybes, išeivijos politinę, diplomatinę veiklą ir pan. Vis tik nepaisant atliktų darbų ir išleistų knygų gausos, tenka pripažinti, kad diasporos istorija, jos dokumentinis paveldas iki šiol Lietuvos visuomenei lieka mažai pažįstamas ir gana svetimas reiškinys. Išsaugoti ir pažinti pavyksta tik nedidelę dalį išeivijos dokumentinio paveldo. Jo dalį neišvengiamai sunaikino laikas, o likęs išsibarstęs po įvairius kraštus. Palapsniui retėjant ši paveldą kūrčių ir saugojusių išeivijos kultūrinio gyvenimo veikėjų gretoms, diasporos archyvinio paveldo likimo klausimai tampa vis aktualesni.

¹ Pagal UNESCO rekomendacijas, dokumentinį paveldą sudaro atskiri dokumentai arba jų grupės, turinčios reikšmingą ir tvarią vertę bendruomenei, kultūrai, šaliai arba apskritai žmonijai, kurių sumenkėjimas arba praradimas būtų pavojingas nuskurdimas. Šio paveldo reikšmė gali atsiskleisti tik laiko tėkmėje. Pasaulio atminties išsaugojimas – *UNESCO rekomendacija dėl dokumentinio paveldo, įskaitant skaitmeninį, išsaugojimo ir prieigos*. 2015 [žiūrėta 2022 02 07]. Prieiga per internetą: https://unesco.lt/images/stories/articles_files/rekomendacija%20d%20dokumentinio%20paveldo%20skaitant%20skaitmenin%20isauojimo%20ir%20prieigos.pdf

² Atminties institucijomis dažniausiai vadinami archyvai, bibliotekos, muziejai, t. y. institucijos, kuriose saugomas paveldas, visuomenės atminčiai svarbūs dokumentai, objektai, rūpinamasi šio paveldo išsaugojimu, prieinamumu bei panaudojimu.

Šiame straipsnyje siekiama plačiau pristatyti lietuvių diasporos dokumentinio paveldo likimo problemas: kiek Lietuva rūpinasi šio paveldo išsaugojimu ir susigrąžinimu, su kokiomis problemomis susiduria išeivijos kolekcijas saugančios ir tvarkančios institucijos, kiek šis paveldas yra žinomas, atpažįstamas ir tyrinėjamas. Straipsnyje iškeliami tiek Lietuvai, tiek išeivijai aktualūs diasporos dokumentinio paveldo likimo klausimai, analizuojamos išeivijos kultūrinio paveldo aktualumo, archyvų išsibarstymo, išsaugojimo, prieinamumo, tyrimų bei sklaidos problemos, su kuriomis susiduria tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje veikiančios dokumentinį paveldą saugančios institucijos. Straipsnyje remiamasi Kaune prie Vytauto Didžiojo universiteto beveik 30 metų veikiančio Lietuvių išeivijos instituto³ patirtimi, o aptariamos problemos analizuojamos per skirtingus požiūrio taškus: mokslininko-tyrėjo (t. y. šio archyvinio palikimo vartotojo) bei išeivijos dokumentinio paveldo saugotojo, archyvaro patirtį.

Įvairių sričių (dailės, architektūros, rašytinio paveldo, istorinių paminklų ir kt.) kultūros paveldo tyrimai tampa vis populiareni Lietuvoje ir užsienyje, veikia įvairios paveldo išsaugojimo, tyrimų institucijos, buriasi tarpdisciplininės tyrėjų grupės, vyksta tarptautinės konferencijos, kuriose įvairių sričių mokslininkai svarsto aktualius paveldo identifikavimo, paveldosaugos, sklaidos klausimus. Baltijos kraštų (Lietuvos, Latvijos ir Estijos) išeivijos paveldo klausimus aktualizuoti bando nuo 2006 m. veikiantis Baltijos šalių išeivijos paveldo tinklas „BaltHerNet“⁴, vienijantis trijų šalių mokslininkus, Baltijos kraštų išeivijos paveldą saugančių ir tyrinėjančių institucijų darbuotojus⁵. Nuo 2012 m. leidžiamas „Baltic Heritage Network“ naujienlaiškis, kas treji metai rengiamos tarptautinės konferencijos, kuriose diskutuojama įvairiais Baltijos šalių išeivijos kultūros istorijos, paveldo likimo klausimais.

Apie lietuvių diasporos dokumentinio paveldo likimą Lietuvoje ir išeivijoje kalbėta ne kartą. Daugiausia dėmesio tokie klausimai sulaukdavo mokslinėse konferencijose⁶, kurių

³ Lietuvių išeivijos institutas savo veiklos metus skaičiuoja nuo 1994 m., kai Vytauto Didžiojo universitete buvo įkurtas Išeivijos studijų centras, po kelerių metų išplėtęs savo veiklą ir išaugęs į institutą. Tai institucija, įkurta specialiai išeivijos organizacijų ir atskirų asmenų kultūriniam, politiniam ir moksliniam palikimui kaupti, išsaugoti bei eksponuoti. Šiuo metu Išeivijos institute saugoma per 80 stambių, dar keletas smulkesnių archyvinų fondų-kolekcijų, atkeliavusių į Kauną iš įvairių pasaulio kraštų (kolekcijos nuolat pildomos). Iš kitų archyvus saugančių institucijų Išeivijos institutas išsiskiria tuo, kad yra ne tik archyvų tvarkymo, saugojimo vieta, bet ir mokslo tyrimų institucija. Čia dirba įvairių mokslo sričių (istorijos, literatūrologijos, menotyros) mokslininkai, tyrinėjantys išeivijos kultūros istorijos, šiuolaikinės migracijos problematiką. Čia saugoma archyvinė medžiaga naudojama tyrimams, integruojama į VDU mokslo ir studijų procesus. Išeivijos instituto veikla apima labai daug įvairių mokslinės veiklos sričių: čia vyksta įvairūs renginiai, organizuojami seminarai, konferencijos, knygų pristatymai, rengiamos parodos, vykdomi moksliniai tyrimai, leidžiamos knygos, dokumentų publikacijos, periodinis leidinys „Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos“. Plačiau žr. *Lietuvių išeivijos institutas*. [Žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://iseivijosinstitutas.lt/>

⁴ *BaltHerNet*. [Žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.balther.net/lt/>.

⁵ Lietuviams šioje grupėje atstovauja Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos darbuotojai.

⁶ Retkarčiais panašios konferencijos vyksta Kaune, Lietuvių išeivijos institute, Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje, Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, kitose institucijose. Pastaraisiais metais vykusiose konferencijose taip pat svarstytos panašios problemos: XX tarptautinė mokslinė konferencija „Baltijos šalių kultūrinė

metu susitikę išeivijos archyvinį paveldą saugančių institucijų atstovai ir jį tyrinėjantys mokslininkai pasidžiaugdavo išsaugotu ir į Lietuvą atgabentu archyviniu paveldu, pasidalindavo sukauptomis žiniomis, pristatydavo atskirų institucijų darbus ar naujai gautas kolekcijas, pasiguosdavo išskylančiomis problemomis. Susidomėjimas šio dokumentinio paveldo likimu taip pat padidėdavo minint įvairias sukaktis (pvz., 2019-uosius paskelbus Pasaulio lietuvių metais ar 2021-aisiais minint Archyvų metus), kuomet tarp įvairių renginių ne kartą būdavo prisimenamas Lietuvai reikšmingo paveldo užsienyje likimas, diskutuotos diasporos archyvinio palikimo išsaugojimo, tyrimų aktualijos. Praėjus jubiliejams susidomėjimas diasporos paveldu akivaizdžiai nuslūgsta, o iškeltos problemos dažnai lieka primirštos ir aktualios tik šioje srityje dirbančioms institucijoms.

Žvelgiant į istoriografiją pastebima, kad teoriniai dokumentinio / archyvinio paveldo (į kurį patenka ir išeivijos paveldas) likimo, valdymo, skaitmeninimo ar sklaidos tyrimų klausimai Lietuvoje dažniau sulaukia komunikacijos, teisės, paveldosaugos ar knygotyros specialistų⁷ nei istorikų dėmesio. Istorikai daugiau dėmesio skiria ne pačiai archyvinio paveldo problematikai⁸, bet atskiriems diasporos paveldo istorijos fragmentams, pavienių asmenybių ar institucijų istorijų, atskirų archyvinių kolekcijų aptarimams⁹.

raiška 1944–2018 metais: dokumentinis paveldas“ (Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2019 05 14.); tarptautinė konferencija „Išblaškytas dokumentinis paveldas – identifikavimas, prieinamumas, tyrimai, sklaida“ (Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba, Vilnius, 2021 09 21).

⁷ Lietuvoje bene daugiausia dėmesio yra sulaukę dailės ir architektūros paveldo tyrimai. Mokslo žurnaluose, daugiausia „Knygotyroje“, paskelbta nemažai straipsnių, kuriuose analizuojamas bendrai Lietuvos valstybės dokumentinio paveldo (tarp kurio fragmentiškai iškyla ir diasporos archyvinio paveldo klausimai) tyrimo, valdymo ir teisinio reglamentavimo, skaitmeninimo, prieinamumo, sklaidos problemos. *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015; LUKŠAITĖ, Daiva. Valstybės dokumentinis paveldas dokumentų ir archyvų valdymo aspektu. *Knygotyra*, 2012, Nr. 58, p. 160–180; LAUŽIKAS, Rimvydas; VARNIENĖ-JANSSEN, Regina. Paveldas ir visuomenė: Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo strateginės plėtros gairės 2014–2020 metų programavimo laikotarpiui. *Informacijos mokslai*, 2014, Nr. 69, p. 118–143; KONTRIMAVIČIENĖ, Danutė. Prieigos prie archyvų dokumentų patirtys. *Knygotyra*, 2012, Nr. 59, p. 180–204; BRAZIŪNIENĖ, Alma. Spaudos paveldo sampratos ir išeivijos spaudos paveldo sklaidos klausimu. *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 7–20 ir pan.

⁸ Kaip vieną iš nedaugelio panašių pavyzdžių galima būtų paminėti: DAPKUTĖ, Daiva; BUČINSKYTĖ, Ilona. Lietuvių išeivijos katalikų ir liberalų ideologinių srovių archyvinis paveldas: aktualumas ir prieinamumas. *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 21–37.

⁹ MISIŪNAS, Remigijus. Pirmieji bandymai kaupti senosios lietuvių išeivijos dokumentinį paveldą JAV. *Knygotyra*, 2019, Nr. 59, p. 30–39; SKIRIUS, Juozas. Lietuvių išeivijos mokslinės įstaigos įkūrimas Čikagoje XX a. pabaigoje (Lituanistikos tyrimų ir studijų centro veiklos pradžia). *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2018, Nr. 2(26), p. 77–88; RAČKAUSKAS, Jonas. Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje veikla (1981–1998). *Istorija*, 1999, Nr. 40, p. 27–29; DAPKUTĖ, Daiva. Lietuvių išeivijos institutas ir jo veikla. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas: Naujas lankas, 2010, p. 91–96; *Panevėžio krašto išeivijos kultūrinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose*. Konferencijos medžiaga. Panevėžys [i.e. Vilnius]: Versus aureus, 2008; STEPONAITIENĖ, Jolita. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių emigrantų dokumentai: rašytinė atmintis. *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 204–209; HERMANN, Arthur. Reti spaudiniai Lietuvių kultūros instituto bibliotekoje. *Knygotyra*, 2011, Nr. 56, p. 287–294; ČESNULEVIČIŪTĖ, Danutė; STEPONAVIČIŪTĖ, Danutė. Rankraštinis paveldas Klaipėdos universiteto bibliotekos rinkiniuose. *Knygotyra*, 2012, Nr. 58, p. 268–287; STEPONAVIČIŪTĖ, Danutė. *Kazys*

Rūpinimasis išeivijos dokumentiniu paveldu, arba Archyvų metams pasibaigus

Išeivijoje nuo XIX a. pabaigos iki šių dienų buvo sukurta daug kultūrinių vertybių. Dalį jų sunaikino laikas, tik nedidelė dokumentinio paveldo dalis buvo išsaugota ir pateko į išeivijos ar Lietuvos atminties institucijas. Šiais globaliais informacinių technologijų laikais fizinė dokumentų saugojimo vieta nebėra tokia svarbi, nors diskusijos dėl to, kur turėtų būti saugomas išeivijos dokumentinis paveldas, retkarčiais dar atgyja.¹⁰ Nėra ir negali būti vieno teisingo atsakymo į klausimą, kur turėtų būti saugomi išeivijos archyvai, kas (Lietuva ar išeivija) geriau jais pasirūpins. Svarbiausias abi puses vienijantis tikslas – kad išeivijos dokumentinis paveldas neišnyktų, būtų išsaugotas ir prieinamas skaitytojams, nesvarbu, kuriame pasaulio krašte tai vyktų.

Išeivijoje galima rasti nemažai gražių pavyzdžių (pvz., Lituistikos tyrimų ir studijų centro (LTSC) archyvas Čikagoje, Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) Niujorke, Australijos lietuvių bendruomenės archyvas Adelaidėje, Kanados lietuvių muziejus-archyvas ar Lietuvių kultūros institutas Vokietijoje), kurie, remdamiesi gana ribotais savanorišku darbu paremtais žmogiškaisiais ir pačių išeivių sukauptais finansiniais resursais, daugelį metų sėkmingai atlieka išeivijos archyvinio paveldo telkimo, išsaugojimo darbus. Kai kurių dalykų iš jų galima būtų pasimokyti ir palinkėti, kad sėkmingai vykdomi darbai ateityje nenutrūktų, kad jaunoji karta ar naujai atvykusių emigrantų bendruomenė nepamirštų savo tautiečių svetimuose kraštuose sukurto palikimo, perimtų ir toliau tęstų vyresniųjų pradėtus darbus.

Lietuvoje situacija palankesnė, išeivijos paveldą saugančios institucijos ir jose dirbantys darbuotojai gali pasidžiaugti ne tik pastoviu (didesniu ar mažesniu) finansiniu išlaikymu,

Pemkus (1920–1996) – Lietuvių išeivijos bibliofilas. *Knygotyra*, 2002, Nr. 38, p. 1–9; PETREIKIS, Tomas. Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio paveldo kelias į Lietuvą. Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai. *Knygotyra*, 2015, Nr. 65, p. 63–93, 2016, Nr. 67, p. 64–89; PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ, Asta. Vieno dokumento iš JAV nacionalinio archyvo istorija: JAV valstybės departamento Memorandumo of Conversation. *Knygotyra*, 2020, Nr. 74, p. 123–140 ir daugelis pan.

¹⁰ 2018 m. iš Australijos į Lietuvą parvežti archyvai sukėlė džiaugsmo ir susidomėjimo bangą Lietuvoje. Australijos lietuvių saugoti dokumentai atkeliavo į Lietuvą. *LRT*, 2017 12 18 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/197242/australijos-lietuviu-saugoti-dokumentai-atkeliavo-i-lietuva>; 300 kilogramų dokumentų iš Australijos – galimybė pakeisti Lietuvos istoriją. *Lietuvos rytas*, 2018 01 08 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2018/01/08/news/300-kilogramu-dokumentu-is-australijos-galimybepakeisti-lietuvosistorija-4097542>). Tačiau šių dokumentų išvežimas buvo gana kontroversiška sutiktas ir vertinamas Australijos lietuvių, kurių nuomone, šių archyvų išsaugojimas Australijoje tampa svarbiu lietuvių bendruomenės tapatybės išlaikymo garantu. Panašios pozicijos laikomasi ir kituose kraštuose, kur sėkmingai veikia šį paveldą priimančios ir tvarkančios institucijos. 2021 m. spalio 23 d. Lituistikos tyrimo ir studijų centro ir JAV lietuvių bendruomenės krašto valdybos vicepirmininkės archyvų reikalams Lemonte, JAV, surengtas seminaras buvo pavadintas „Išsaugokime išeivijos paveldą ten, kur jis yra sukurtas“. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba*. Naujienos [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: https://www.archyvai.lt/lt/kaa_naujienos/bendras-paveldas-tiesia-j5jq.html.

bet ir valstybės institucijų reiškiamu susidomėjimu, nors neretai tik teoriniu. Tiesa, Lietuvos išeivijos paveldą saugančios institucijos taip pat susiduria su panašiomis išeivijos paveldo išsaugojimo, pažinimo, tvarkymo problemomis.

Lietuvių diasporos dokumentinis paveldas, jo paieška, informacijos kaupimas ir sklaida valstybės strateginiuose dokumentuose jau beveik du dešimtmečius yra įvardijami kaip reikšmingas valstybės institucijų veiklos baras. Užsienyje esančio kultūros paveldo aktualizavimo klausimai buvo akcentuoti 2003 m., patvirtinus Lietuvos kultūros vertybių, esančių užsienyje, paieškos ir integravimo į Lietuvos visuomeninį gyvenimą koncepciją¹¹, nuo tada Kultūros ministerija ir Kultūros paveldo departamentas vykdo ir organizuoja Lietuvai svarbaus paveldo užsienyje paieškos, identifikavimo, išsaugojimo ir susigrąžinimo programos darbus.

Susirūpinimą išeivijos lietuvių archyvinio paveldo likimu ne kartą yra išreiškusios ir Lietuvos Respublikos vyriausybės. Užsienio lietuvių archyvinio paveldo tvarkymo, išsaugojimo, informacijos apie juos surinkimo, sklaidos problemoms spręsti Vyriausybės sudaryta Užsienio reikalų koordinavimo komisija dar 2010 m. nurodė būtinybę parengti užsienio lietuvių archyvų tvarkymo planą, o jo rengimas siejamas su pradėta įgyvendinti „Globalios Lietuvos“ ir užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą kūrimo 2011–2019 m. programa.¹² Buvo parengtas ir 2011 m. gegužės 2 d. Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) valdybos ir Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos (LVAT) pasirašytas Užsienio lietuvių archyvų tvarkymo ir panaudojimo veiksmų planas¹³, numatantis užsienio lietuvių archyvų tvarkymo etapus, šių archyvų perkėlimo į informacinę erdvę priemones ir būdus, atliekamus darbus koordinuojančias įstaigas ir asmenis. Pagrindinis numatytas siekis buvo susisteminti informaciją apie įvairių Lietuvos ir išeivijos institucijų saugomus užsienio lietuvių archyvus, padaryti šiuos archyvus prieinamus vartotojui¹⁴. PLB sudaryta archyvų darbo grupė drauge su LVAT atstovais parengė specialų klausimyną, kuris turėjo pagelbėti identifikuoti ir surinkti bendrąsias žinias apie užsienio lietuvių archyvus. Pradžiai tokiam darbui buvo padaryta jau anksčiau, 2008 m. PLB iniciatyva surinkus dalį informacijos apie išeivijoje veikiančius archyvus ir juose saugomą informaciją¹⁵. Daug darbo anuomet renkant informaciją apie JAV, Australijos, kitų kraštų archyvus atliko JAV lietuvių bendruomenės

¹¹ *Lietuvos kultūros vertybių, esančių užsienyje, paieškos ir integravimo į Lietuvos visuomeninį gyvenimą koncepcija*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. spalio 30 d. nutarimu Nr. 1354 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.220342?jfwid=-vy-dhfg1e6>.

¹² LUKŠAITĖ, Daiva. Valstybės dokumentinis paveldas dokumentų ir archyvų valdymo aspektu. *Knygotyra*, 2012, Nr. 58, p. 174.

¹³ Naujienos. Pasaulio lietuvių bendruomenės XIV Seimo posėdis. 2012-08-17. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba* [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/lvat/p80/pasaulio-lietuviu-bendruomenes-txef.html>

¹⁴ *Užsienio lietuvių archyvų tvarkymo ir panaudojimo veiksmų planas*. VG-111. Vilnius, 2011-05-02. Ten pat.

¹⁵ *Lietuvių archyvai išeivijoje*. Paruošė Daiva Barzdukienė. 2008 m. lapkričio 1 d. Lietuvių išeivijos institutas [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga per internetą: <https://iseivijosinstitutas.lt/wp-content/uploads/2021/02/Lietuviu-archyvai-iseivijoje.pdf>

komiteto pirmininkė Dalė Lukienė (1937–2014), PLB archyvų darbo grupės pirmininkė Daiva Barzdukienė. Deja, numatyti darbai išėivijoje užtruko dėl paprastos priežasties – trūkstantų ir kasmet vis mažėjančių žmogiškųjų pajėgumų, t. y. žmonių, galinčių skirti laiko ir jėgų išėivijos paveldui išsaugoti, aprašyti, tvarkyti. Ne ką lengviau sekėsi bandymai susisteminti duomenis apie Lietuvoje išblaškytą diasporos palikimą (apie tai išsamiau kitame skyrelyje). Daugelį darbų atlikti sutrukdė finansinių ir žmogiškųjų išteklių trūkumas, jaučiamas ne tik išėivijoje, bet ir Lietuvoje. Galima būtų pasidžiaugti, kad dalis planuoto darbo buvo padaryta, jo rezultatai matomi bendroje LVAT sukauptoje informacinėje sistemoje¹⁶, tačiau šie surinkti duomenys atspindi tik nedidelę dalį užsienio lietuvių sukaupto dokumentinio paveldo.

Valstybės rūpinimasis diasporos istorine atmintimi išlieka ir toliau. Pagal galimybes bandoma toliau rinkti bei sisteminti duomenis¹⁷ apie išėivijos dokumentinį paveldą, siekis tęsti ir stiprinti diasporos organizacijų archyvų tvarkymą, jų integravimą į www.archyvai.lt informacinę sistemą įrašytas ir į Lietuvos diasporos politikos strategijos „Globali Lietuva“ 2022–2030 m. gairės¹⁸.

Išėivijos dokumentinį paveldą saugančios institucijos dėmesio diasporos kultūrinio paveldo likimui dažniau sulaukia minint įvairius Pasaulio lietuvių, Archyvų ar žymioms išėivijos asmenybėms, tokioms kaip Marija Gimbutienė, skirtus jubiliejinius metus. 2021-uosius Lietuvos Respublikos Seimui paskelbus Archyvų metais, iškilmingai buvo paminėtas pirmojo valstybės archyvo įkūrimo Lietuvos Respublikoje šimtmetis. Tais metais Lietuvoje netrūko įvairiausių renginių. Siekiant atkreipti dėmesį į archyvų kaip atminties institucijų svarbą visuomenei ir valstybei, aktyviai rengtos viešinimo akcijos: nuo jubiliejiniams metams skirtų ženklų, atvirukų, bukletų ar plakatų leidybos iki specialiai rengiamų straipsnių, radijo bei televizijos laidų ciklų, dokumentinių filmų apie valstybinius archyvus ir juose saugomus turtus. Įvairūs kultūros ir edukaciniai renginiai 2021 m. vyko ne tik Vilniuje, bet ir apskričių centruose, įvairiuose miestuose, regionų bibliotekose bei archyvinėse institucijose. Besidomintieji galėjo nesunkiai rasti informacijos, dalyvauti renginiuose, aplankyti specialiai šiam jubiliejui parengtas parodas, susipažinti su archyvų veikla. Švenčių sukūryje liko primiršti išėivijos archyvai, pvz., savo amžiumi nedaug tenusileidžiantis

¹⁶ Lietuvių išėivijos fondai. Duomenų bazė. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba* [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/iseivijos-fondai.html>; *Iš užsienio gauti archyviniai dokumentai* [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga per internetą: https://www.archyvai.lt/lt/uzsienis_dokumentai.html

¹⁷ 2018 m. Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje vykusioje apskritojo stalo diskusijoje „Lietuvių išėivijos paveldas“ dalyvavęs tuometinis Lietuvos vyriausiasis archyvaras Ramojus Kraujelis kalbėjo apie kasmet iš „Globalios Lietuvos“ programos išėivų paveldui aprašyti ir tvarkyti skiriamus 5000 eurų, už kuriuos kiekvienais metais viena ar dvi specialistų grupės vyko skirtingomis kryptimis tyrinėti ir aprašyti lietuviško paveldo. Žr.: *Rankraščiai nedega. Tačiau jie skęsta*. Bernardinai.lt, 2018 02 23 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2018-03-24-rankrasciai-nedega-taciau-jie-skesta/>

¹⁸ *Lietuvos diasporos politikos strateginės gairės „Globali Lietuva“ 2022–2030 m.* Patvirtinta LR užsienio reikalų ministro 2021 m. gruodžio 27 d. įsakymu Nr. V-550 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: https://urm.lt/uploads/default/documents/Isakymas_del%20strategini%C5%B3%20gairi%C5%B3%20GL%20patvirtinimo_2021-12-27%20Nr_%20V-550.pdf

(savo pradžią skaičiuojantis nuo 1922 m. prelado Pranciškaus Mykolo Juro pradėtos rinkti kolekcijos) Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA) ar kuklesnius 40 metų jubiliejus 2021 m. pažymėję Lituanistikos tyrimo ir studijų centras Čikagoje ir Lietuvių kultūros institutas Vokietijoje. Archyvų metai buvo skirti švęsti, taigi ir renginiai buvo skirti daugiau pasirodyti, pasidžiaugti archyvuose saugomais lobiais, mažiau kalbėta apie problemas. Rimtesniems archyvinio paveldo likimo klausimams aptarti buvo skirti mokslo renginiai: konferencijos, apskritojo stalo diskusijos, kuriose diskutuota apie archyvų padėtį, problemas, Lietuvoje ir kitose šalyse saugomą archyvinį paveldą¹⁹. Renginiuose dalyvavę mokslininkai bei archyvinėse institucijose dirbantys specialistai turėjo progą aptarti ne tik senus, rodos, jau ne kartą panašiose konferencijose keltus ir diskutuotus klausimus, bet ir apžvelgti naujas archyvinio paveldo likimo aktualijas, pasiklausti, kuo gyvena ir su kokiomis problemomis susiduria panašiose institucijose dirbantys ar diasporos archyvus tyrinėjantys specialistai.

Kiek naudos turėjo Archyvų metai, turbūt galės atsakyti tik ateitis. Be abejonės, jie atliko nemažą (nors galbūt tik trumpalaikę) visuomenės edukacijos, supažindinimo su archyvais, informacijos suteikimo funkciją. Jei nors daliai visuomenės šie jubiliejiniai metai taps paskata domėtis, pažinti lietuvių archyvinį paveldą, tai bus svarbus ir naudingas žingsnis lietuvių visuomenei. Dokumentinį paveldą saugančioms institucijoms bei šį paveldą tiriantiems mokslininkams belieka viltis, kad pasibaigus Archyvų metams susidomėjimas nenuslūgs, o iškeltos problemos neliks pamirštos, kaip ne kartą atsitiko anksčiau.

Išsibarstęs išeivijos archyvinis paveldas ir jo išsaugojimo problemos

Iki šiol viena didžiausių, ne kartą įvairiose diskusijose, susitikimuose keltų problemų išlieka gan sparčiai nykstantys išeivijos archyvai. Nepaisant pastangų surinkti, išsaugoti šį paveldą išeivijoje ar sugrąžinti į Lietuvą, šis klausimas lieka vienas aktualiausių. Lietuvių diasporos istorijos tyrinėtojai galėtų papasakoti ne vieną skaudžią istoriją apie nesėkmingas archyvų paieškas ar nežinia kada ir kur dingusias archyvinės kolekcijas. Šis klausimas

¹⁹ Mokslo renginiuose atkreiptas dėmesys ir į išeivijos dokumentinio paveldo likimus, šio paveldo išsaugojimo, pažinimo, sklaidos aktualijas. 2021 m. gegužės 21 d. Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos surengtoje apskritojo stalo diskusijoje „Privatūs archyvai – komplektavimo strategijos ir sklaida“ kalbėta ir apie išeivijos archyvinį palikimą, privačių kolekcijų likimus. Birželio 18 d. LR Prezidentūroje vykusiame Archyvų forume kelti archyvams aktualūs klausimai (nuo valstybės archyvuose saugomų dokumentų panaudojimo, sklaidos galimybių iki lietuvių diasporos archyvų padėties bei archyvų ateities perspektyvų). Daugiausia dėmesio šioms problemoms skirta rugsėjo 21–22 d. vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Išblaškytas dokumentinis paveldas – identifikavimas, prieinamumas, tyrimai, sklaida“, kurios metu archyvų specialistai bei tyrėjai aptarė ir pristatė Lietuvoje ir svetur saugomo su Lietuva susijusio archyvinio paveldo problemas. Šių renginių įrašai laisvai prieinami klausytojams internetinėje erdvėje.

tampa vis aktualesnis kalbant apie nedidelius, privačius asmeninius archyvus, kurie taip pat kaupia nemažai tyrinėtojų svarbių lobių. Šis dokumentinis paveldas dažniausiai saugomas privačiai šeimų archyvuose, tyrinėtojų beveik neprieinamas, o mirus jo sudarytoji neretai tampa neįdomus vaikams ir paprasčiausiai išnyksta.

Žinoma, visko išsaugoti neįmanoma ir nežinia, ar verta. Net ir prabėgus trims dešimtmečiams Lietuvoje vis dar svarstomi išėivijos archyvinio paveldo atrankos, vertės nustatymo, išsaugojimo klausimai, tačiau klausimų vis dar lieka daugiau nei atsakymų. Į Lietuvos institucijas patenkantys archyvai dažnai pereina vienokį ar kitokį „ekspertų filtrą“ – institucijose dirbantys archyvarai, remdamiesi skirtingais (dažnai tik jiems patiems žinomais) principais, bando įvertinti išėivijos dokumentinio paveldo vertę: kai kurie dokumentai vertinami kaip reikšmingi ir saugotini, o nereikšmingi paliekami sunykti. Tačiau kad sugebėtume įvertinti šio dokumentinio palikimo vertę, reikia, jog šis paveldas taptų „savas“, t. y. įpaveldinta, suvokta, lietuvių istorinio paveldo dalimi. Archyvų išsaugojimo darbe laikas neretai tampa lemiamu veiksmu, o archyvarams gerai žinomas posakis, kad „paveldo reikšmė gali atsiskleisti tik laiko tėkmėje“. Tačiau dažnai laiko nebelieka, nykstant archyvams ir nesant galimybei įvertinti šio palikimo, dabar atmetamas kaip „bevertis“ ateityje gali tapti svarbiu, bet nesugrįžtamai prarastu išėivijos istoriniu dokumentiniu paveldu. Archyvinio paveldo išsaugojimas yra nenutrūkstamas procesas, reikalaujantis ne tik saugomų objektų priežiūros, bet ir lygiagrečiai vykdomų mokslo, skaitmeninimo, tyrimo darbų. Kitu atveju tenka pripažinti, kad net prabėgus trisdešimtmečiui, atlikus nemažai namų darbų dažnai neturime supratimo, kaip elgtis su išėivijos archyvinio paveldu: kur jis išsibarstęs, koks atskirų kolekcijų likimas, kas svarbu, vertinga, kas saugotina ir pan.

Išėivijos dokumentinis paveldas yra saugomas įvairiose institucijose ir privačiuose archyvuose Lietuvoje, Kanadoje, JAV, Australijoje, Vokietijoje, kituose kraštuose. Ši archyvų išsibarstymo problema tampa aktuali ne tik išėivijoje, bet ir pačioje Lietuvoje.

Atkūrus nepriklausomybę įvairios apimties daugiausia privatūs archyvai didžiule banga plūstelėjo į Lietuvą, išsibarstė po įvairius miestus ir miestelius, muziejus, bibliotekas, valstybės archyvus, mokslo institucijas, organizacijas ar netgi privačius archyvus. Viena vertus, toks archyvų išsibarstymas nėra pats savaime blogas reiškinys, netgi priešingai – skatina didesnę visuomenės susidomėjimą, platesnę išėivijos paveldo pažinimą. Didesne problema tampa (ypač tyrinėtojų) ne archyvų išsibarstymas po įvairius regionus ir institucijas, bet elementarios informacijos trūkumas. Kaune veikiantis Lietuvių išėivijos institutas dažnai sulaukia klausimų, kur galėtų būti kokio nors žmogaus, organizacijos, spaudos leidinio archyvas. Su panašiais klausimais susiduria daugelis išėivijos paveldą saugančių institucijų, tačiau dėl informacijos stokos sudėtinga rasti atsakymus: galbūt šie archyvai išnykę, galbūt atsidūrę privačiuose rankose, buvo išskaidyti po kelis archyvus, bibliotekas ir muziejus, o galbūt saugomi kur nors čia pat, greta esančios institucijos fonduose.

Prieš 10 metų, 2010–2012 m., Lietuvių išėivijos institutas vykdė Lietuvos mokslo tarybos (LMT) finansuojamą projektą „Lietuvių egzodo paveldo likimai“, kurio metu 5 mokslininkų grupė bandė atlikti milžinišką darbą – surinkti ir susisteminti duomenis apie

įvairiose Lietuvos institucijose saugomus išėivijos archyvus. Tik pradėjus projektą paaiškėjo, kad įgyvendinti tokio masto užmojų nepakaks nei dvejų metų, nei penkių žmonių komandos. Vykdam informacijos paiešką bendradarbiauti kviestos daugiau nei 300 institucijų: 205 muziejai, 66 bibliotekos, 15 archyvų, 20 universitetų bei mokslo įstaigų²⁰. Dalis dalyvauti atsakė arba neatsiliepė į kvietimus, daugiau nei šimtas institucijų atsakė tuo metu neturėjusios išėivijos dokumentinio paveldo, 65 institucijos pateikė informaciją (arba leido ją surinkti projekto vykdytojams). Surinkti duomenys sisteminti ir talpinti specialiai sukurtoje duomenų bazėje „Sietynas“ (pasaulio lietuvių archyvų žinynas). Informacijos sistemimas atskleidė ir daugiau problemų: paaiškėjo, kad dalis archyvų iki galo nesutvarkyti, o ir sutvarkytų duomenys institucijose kaupiami skirtingai, pagal konkrečios institucijos vidinę tvarką, skirtingas katalogavimo, aprašų sistemas. Darbą sunkino ir tai, kad išėivijos kolekcijos nuolat pildomos, norint sukaupti kuo tikslesnius duomenis surinkti dokumentai po kiek laiko turėtų būti dar ne kartą tikslinami ir pildomi. Deja, pradėtą svarbų darbą, pasibaigus LMT projektui, dėl paprastos problemos, t. y. finansavimo nutrūkimo, teko sustabdyti, o pradėjusi veikti internetinė „Sietyno“ svetainė po metų buvo uždaryta. Projekto metu surinkta informacija buvo perduota LVAT ir palaipsniui integruota į jų kuriamą išėivijos archyvų paieškos informacinę sistemą²¹.

Prabėgus dešimtmečiui galima pastebėti, kad situacija per šiuos metus nedaug tepasikeitė. Galima tik apgailestauti, kad anuomet Lietuvių išėivijos instituto pradėtas darbas taip ir liko neužbaigtas. Iki šiol Lietuvoje trūksta tikslesnių duomenų, kiek, kokios išėivijos dokumentinio paveldo kolekcijos ir kuriose institucijose saugomos. Tiek tyrinėtojai, tiek mėgėjai, ieškodami reikiamos informacijos, susiduria su problemomis ir klaidžiojimu po atskirų muziejų, bibliotekų ar archyvų katalogų bazes. Pagelbėti gali Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos internetiniame puslapyje esančios duomenų bazės „Lietuvių išėivijos fondai“ bei „Iš užsienio gauti archyviniai dokumentai“, bet čia pateikiama informacija nepilna, fragmentiška, ne visuomet tiksli. Ilgą laiką mokslininkams ir studentams informacijos paiešką lengvino Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos LIBIS sistema, kurioje pagal reikšminius žodžius nesunkiai buvo galima rasti reikiamą informaciją apie bibliotekų rankraštynuose saugomus išėivijos archyvinius dokumentus. Tačiau modernizavus LIBIS sistemą, 2021 m. vasarą ją pakeitęs naujas portalas *ibiblioteka.lt* dėl nepatogumo, sudėtingo kelių sluoksnių paieškos mechanizmo, duomenų trūkumo sulaukia daugiau vartotojų priekaištų nei teikia naudos. Bėlieka tikėtis, kad vis dar tobulinama sistema ateityje taps, kaip tikisi sistemos kūrėjai, inovatyvia ir tikrai geresne negu prieš tai buvusi²²,

²⁰ Projekto „Lietuvių egzodo paveldo likimai“ baigiamoji ataskaita. 2012 m. VDU *Lietuvių išėivijos instituto archyvas*.

²¹ Lietuvių išėivijos fondai. Duomenų bazė. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba* [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/iseivijos-fondai.html>

²² SARGAUTYTĖ, Margarita. M. Mažvydo bibliotekai – kritika dėl naujų sistemų, ši žada ištaisyti trūkumus. 2021 11 21. *15 min.* [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/atnaujintos-m-mazvydo-bibliotekos-sistemos-netenkina-vartotoju-bardakas-ir-kosmosas-56-1594714>

o kol kas vartotojams tenka apgailestauti dėl uždarytos LIBIS sistemos arba apsišarvavus kantrybe bandyti naujoje sistemoje rasti seniau lengvai pasiekiamus Nacionalinės bibliografijos duomenų banko ir visų LIBIS bibliotekų surinktus duomenis.

Išėivijos dokumentinio paveldo tvarkymo, tyrimų darbus tiek išėivijos paveldą saugančioms institucijoms, tiek mokslininkams labai palengvintų visoms institucijoms bendra archyvų katalogavimo-internetinės paieškos sistema. Tokia sistema reikalinga ne tik išėivijos, bet ir viso dokumentinio paveldo tvarkymo, prieinamumo, sklaidos darbuose, nes iki šiol skirtingos institucijos (archyvai, muziejai, mokslo įstaigos) naudoja skirtingas dokumentų tvarkymo, aprašų, katalogavimo sistemas. Nors šios sritys, ypač naujų technologijų taikymas, informacinių sistemų kūrimas ir prieigos prie dokumentų gerinimas sulaukia vis daugiau dėmesio valstybės archyvų ir paveldo išsaugojimo planuose, šis darbas vis dar nepadarytas. Galbūt ateityje bendradarbiaujant Lietuvos ir išėivijos institucijoms tokia sistema bus sukurta.

Daugelio Lietuvos archyvinio paveldo saugojimo institucijų platesnės veiklos galimybės riboja finansinių ir žmogiškųjų išteklių (pirmiausia kvalifikuotų specialistų) trūkumas. Galima pasidžiaugti, kad Lietuvoje didėja dėmesys išėivijos paveldui, vis daugiau lėšų skiriama šiam paveldui surasti, pargabenti į Lietuvą, jį išsaugoti, skaitmeninti ir skleisti. Žinoma, pagrindinis finansavimas tenka didžiausias archyvų kolekcijas turintiems ir svarbiausius dokumentų tvarkymo, skaitmeninimo darbus atliekantiems centriniams valstybiniam archyvams ir bibliotekoms. Tuo tarpu mažesnės regioninės institucijos, bibliotekos, muziejai stengiasi išsiversti su turimais menkais ir nuolat mažėjančiais (dažnai pačios mokslo institucijos ar vietos savivaldybės skiriamais) finansiniais pajėgumais, ribojančiais platesnės veiklos galimybes. Tačiau neretai svarbesni nei finansiniai ištekliai šiose atminties institucijose tampa žmogiškieji ištekliai, t. y. šiose mažose ir didesnėse institucijose dirbantys žmonės, tikri savo srities specialistai ir išėivijos tyrimų entuziastai, gebantys su turimais menkais resursais atlikti didžiulius darbus. Daugelis jų, kaip ir Lietuvos išėivijos institutas, turbūt galėtų pasiguosti, kad tvarkydamos išėivijos archyvus išmoko gyventi kaip išėivijoje – nelaukiant valstybės institucijų finansinės paramos ar dėmesio, svarbiausia tampa įsipareigojimas ir savanoriškas darbas, ne visuomet sutampantis su pareigybiniais darbais. Daugelis svarbių darbų čia atliekami kelių žmonių iniciatyva, naudojantis savanoriška visuomenine pagalba. Tačiau retkarčiais viešumoje pasigirstančios abejonės dėl kokios nors regioninės institucijos tolesnio likimo kelia nerimą. Kas galėtų pasakyti, koks likimas laukia smulkių institucijų ir čia saugomų archyvų, kai mažėjant finansinių ir žmogiškųjų resursų nebeliks čia dirbančių paskutinių savo veiklos entuziastų?

Bėgant metams keičiasi ir pačių archyvinė institucijų padėtis bei funkcija visuomenėje: anksčiau atlikdavę pagrindinę istorinių dokumentų kaupimo, įvertinimo, saugojimo bei prieinamumo užtikrinimo funkciją, archyvai palaipsniui tampa kultūrinėmis institucijomis, greta pagrindinių darbų vykdančiomis visuomenės švietimo, edukacijos, mokslinių tyrimų darbus. Keičiantis archyvinė institucijų vaidmeniui informacinės visuomenės

płėtros kontekste, kinta ir jose dirbančių specialistų darbo pobūdis bei jiems keliami reikalavimai.

Nuolat besikeičiančios ir tobulėjančios informacinės ir komunikacinės technologijos atveria platesnes dokumentinio paveldo išsaugojimo, sklaidos galimybes, o skaitmeninimas leidžia ne tik apsaugoti kultūros vertybes nuo sunykimu ar dažno naudojimo poveikio, išsaugoti jas ateities kartoms, bet ir suteikia vartotojams geresnes prieigos sąlygas. Skaitmeninių technologijų pagalba suskaitmenintos dokumentinio paveldo vertybės gali greičiau ir veiksmingiau pasiekti platesnę auditoriją, užtikrinti platesnę prieigą prie dokumentų, sudaryti palankesnes sąlygas visuomenei jas atrasti, jomis naudotis, jas tyrinėti. Per COVID-19 pandemiją šios skaitmeninės technologijos ir jų teikiama nauda tapo kaip niekad svarbios.

Galima pasidžiaugti, kad ši sritis, t. y. dokumentinio paveldo skaitmeninimas, Lietuvoje sulaukia vis daugiau dėmesio: daugėja įvairių trumpalaikių ir ilgalaikių projektų, suskaitmeninti dokumentai skelbiami įvairiose internetinėse svetainėse ir tampa vis lengviau prieinami vartotojams. Kultūros paveldo skaitmeninimo ir išsaugojimo problemoms vis daugiau dėmesio skiria ir valstybinės institucijos. Tam kuriamos valstybinės strategijos, programos²³, skiriamas nemažas finansavimas tiek iš Lietuvos biudžeto, tiek iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų. Šių investicijų dėka per keletą metų buvo atlikti svarbūs darbai, Lietuvoje sukurta ir plėtojama kultūros paveldo skaitmeninimo sistema, kurios pagrindą sudaro didžiausią skaitmeninimo patirtį ir geriausias sąlygas turintys nacionaliniai skaitmeninimo centrai: Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyboje, Lietuvos dailės muziejuje. Skaitmeninimo centrai atsirado ir regionuose: Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje Kaune, Klaipėdos Lietuvos jūrų muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejuje, apskričių viešosiose bibliotekose. Šie centrai aprūpinti tokiems darbams reikalinga technine ir programine įranga, finansiniais ir žmogiškaisiais ištekliais. Sudėtingesnė situacija išlieka su smulkesniais archyvais, regioninėmis ar mokslo ir studijų institucijomis, čia saugomais archyvais. Jos dažnai susiduria ne tik su skaitmeninimo veiklai reikalingos techninės bei programinės bazės, bet ir kvalifikuotų specialistų trūkumu. Su tuo susijusios ir kitos problemos: skaitmeninio raštingumo įgūdžių trūkumas bei lavinimas, ne kartą kalbėta apie atminties institucijų atskirties ir bendradarbiavimo stoką.²⁴

Vartotojams pasirinkimo netrūksta: skirtingų sektorių institucijose sukurtos ir gana sėkmingai veikia tokios sistemos kaip Lietuvos integrali muziejų informacinė sistema

²³ Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo, skaitmeninio turinio saugojimo ir prieigos strategija. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr. 493 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.345065/asr>; Skaitmeninio kultūros paveldo aktualinimo ir išsaugojimo 2015–2020 metų programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2015 m. kovo 4 d. įsakymu Nr. ĮV-153 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/84c5fc10c90311e498aab3a4ca2b8d40?jfwid=-m92g8hsp3>

²⁴ LAUŽIKAS, Rimvydas; VARNIENĖ-JANSSEN, Regina. Paveldas ir visuomenė: Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo strateginės plėtros gairės 2014–2020 metų programavimo laikotarpiui. *Informacijos mokslai*, 2014, Nr. 69, p. 120.

(LIMIS), virtuali elektroninio paveldo informacinė sistema (VEPIS) ir *epaveldas*, virtualus Lietuvos dokumentinio kino archyvas (www.e-kinas.lt), Lietuvos radijo virtuali audiobiblioteka (<http://lrvab.lrv.lt>), lietuvių literatūros klasikos elektroninių leidinių biblioteka (*epavelde*), virtuali aklųjų biblioteka (<http://elvis.labiblioteka.lt>) ir daug panašių internetinių sistemų. Vienose jų gausu suskaitmenintų išsivijos dokumentinio paveldo pavyzdžių, kitos kuriamos specialiai tik išsivijos paveldui, pvz., Lietuvių fondo remiama nauja virtuali išsivijos literatūros audiobiblioteka (<http://www.audiobiblioteka.lt/>). Sėkmingai integruojamasi ir į bendrą Europos Sąjungos šalių narių kultūros paveldo objekto skaitmeninę platformą „Europeana“²⁵, kurioje atsispindi portalo *epaveldas* turinys. Pasinaudodamos projekciniais finansavimais atskiros atminties institucijos, mokslo įstaigos sukuria įvairių regioninės kultūros paveldo skaitmeninimo sistemų (pvz., „Pasvalia“ – virtuali Pasvalio krašto kultūros paveldo informacijos sistema, www.pasvalia.lt). Daugiau klausimų kyla dėl trumpalaikių skaitmeninių portalų, kurie, deja, negali užtikrinti ilgalaikės prieigos prie suskaitmenintų dokumentų ir pasibaigus projekto finansavimui dažnai paprasčiausiai išnyksta.

Žvelgiant iš archyvų vartotojo perspektyvos galima pasidžiaugti, kad suskaitmenintas paveldas tampa greičiau ir lengviau pasiekiamas tiek profesionaliam vartotojui, tyrinėtojui, tiek mėgėjui. Kita vertus, galima pastebėti nemažai trūkumų, susijusių su skaitmeninio turinio atrankos, kokybės, suderinamumo taikant visoms institucijoms bendrus skaitmeninio turinio kūrimo, saugojimo, prieigos standartus ir pan. Šioje srityje taip pat neišvengiama darbų dubliavimo, panašių svetainių kūrimo: *epaveldas* ir muziejų informacinė sistema LIMIS, „Gabalėliai Lietuvos“²⁶ ir neseniai startavęs „U-paveldas“²⁷ ir pan. Vis daugiau dėmesio skiriant technologinėms ir informacinėms naujovėms neretai antroje vietoje atsiduria skaitmeninto paveldo turinio ir kokybės klausimas, itin svarbus šio paveldo naudotojams, profesionalams ir tyrinėtojams. Su nerimu tyrinėtojai laukė dar vienos modernizuotos „e. paveldo“ sistemos atidarymo²⁸ – ar ji bus ne tik modernesnė, bet ir patogesnė vartotojams; ar nelaukia dar vienas nusivylimas, kaip atsitiko modernizavus LIBIS sistemą? Lietuvių diasporos kultūros istorijos tyrinėtojams norisi žemai nulenkėti galvą prieš šioje

²⁵ „Europeana“ – „Europeanos“ fondo (*Europeana Foundation*) valdoma Europos sąjungos narių kultūros paveldo skaitmeninė platforma, vienijanti daugiau nei 4000 institucijų iš skirtingų Europos Sąjungos šalių; skirta atminties institucijų bendradarbiavimui skatinti ir suteikti naudotojams galimybę pasiekti suskaitmenintus kultūros paveldo objektus vienoje integruotoje sistemoje. Plačiau žr.: <https://www.europeana.eu/lt/>

²⁶ „Gabalėliai Lietuvos“: lietuviškos vietos ir paveldas užsienyje – nuo 2012 m. Augustino Žemaičio iniciatyva vykdomas projektas apie lietuvišką paveldą užsienyje. Čia renkama ir aprašoma informacija apie įvairiuose kraštuose esantį lietuvišką paveldą ir jo istoriją. Daugiau informacijos: <http://global.truelithuania.com/lt>

²⁷ Valstybinės kultūros paveldo komisijos sukurtas žemėlapis, duomenų bazė U-PAVELDAS skirta užsienyje esančiam Lietuvai reikšmingam kultūros paveldui (atmintinoms vietoms, architektūros, urbanistikos, dokumentiniam paveldui ir kt.) [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://lrvk.lrv.lt/lt/naujienuos/u-paveldas-lietuvi-reiksmingas-kulturos-paveldas-esantis-uzsienyje>

²⁸ Svarbi informacija portalo „E.paveldas“ vartotojams. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, 2022 01 25 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.lnb.lt/naujienuos/8108-svarbi-informacija-portalo-epaveldas-lt-vartotojams>

srityje išėivijoje atliktus JAV lietuvių spaudos skaitmeninimo darbus. Jono Daugirdo iniciatyva gimęs seniausio JAV lietuvių laikraščio „Draugas“ skaitmeninimo darbas bėgant metams virto rimtu ir daug iššūkių reikalaujančiu Lituianistikos tyrimų ir studijų centro globojamu spaudos paveldo skaitmeninimo ir išsaugojimo projektu. Jų sukurtoje svetainėje [spauda.org](https://www.spauda.org/) (<https://www.spauda.org/>) galima rasti skenuotus išėivijos periodinius leidinius, kurie Lietuvoje iki šiol buvo sunkiai arba išvis neprieinami. Šios sistemos duomenimis, Lietuvoje ja nuolat naudojasi studentai, dėstytojai, mokslininkai ir paprasti vartotojai. Lengvai prieinama informacija, praktiška ir itin patogia paieškos sistema, o ypač suskaitmentintų leidinių kokybe ši svetainė lenkia daugelį Lietuvoje vykdomų paveldo skaitmeninimo projektų.

Išsaugoti ir / ar pažinti?

Laikui bėgant išėivijos archyvus tvarkantys ir juos tyrinėjantys žmonės vis dažniau susiduria su diasporos palikimo identifikavimo, įvertinimo ir tyrimų problema.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę kilo didžiulis susidomėjimas lietuvių išėivija, didėjo įvairių mokslo sričių mokslininkų susidomėjimas diasporos tyrimais, pasirodė daug darbų, skirtų diasporos meno, istorijos, literatūros, kultūros sritims²⁹. Tačiau bėgant metams ši susidomėjimo banga ėmė slūgti, dabar diasporos istorijos tyrimai tampa, galima sakyti, nedidelio rato mokslininkų intereso sritimi. Mažėja susidomėjimas, taip pat žmonių, galinčių pagelbėti tvarkant ir identifikuojant išėivijos dokumentinį paveldą. Archyvų institucijose dirbantys profesionalai ar istorikai jau dabar iš rašysenos ar stiliaus gali atpažinti tik dalies rankraščių, dokumentų ar nepasirašytų laiškų autorius. Dar daugiau problemų kyla dėl nuotraukų: nežinoma, kas jose yra, kur ir kada fotografuota. Kai kurios institucijos, muziejai į pagalbą bando pasikviesti išėivijos atstovus, archyvinio fondo sudarytojo pažįstamus ar giminaičius, kai kada pasinaudodami technologinėmis galimybėmis per internetą prašo žmonių padėti atpažinti nuotraukose esančius asmenis³⁰, bet šios pastangos ne visuomet duoda laukiamų rezultatų, tad ateityje archyvuose vis daugės vadinamųjų našlaičių, t. y. neatpažintų dokumentų ar nuotraukų.

Ne ką mažiau problemų kyla susidūrus su garso ir vaizdo įrašais. Džiugu, kad bent dalis šių sparčiai nykstančių ir specialių saugojimo sąlygų reikalaujančių įrašų jau suskaitmeninta (pvz., Čikagoje veikusio „Margučio“ radijo archyvas Lietuvos centriniame valstybės archyve). Tačiau tyrėjams ne visada sekasi prakalbinti ten esančią medžiagą: laidų įrašai

²⁹ Vien Lietuvių išėivijos institutas per keletą veiklos metų išleido virš 50 knygų, monografių, tyrimų rezultatų, išėivijos šaltinių publikacijų. *Lietuvių išėivijos institutas* [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://iseivijosinstitutas.lt/isleistos-knygos/>

³⁰ „(NE)pamiršti veidai. Padėkite juos atpažinti.“ Su tokia rubrika Rokiškio muziejus bando pasitelkti į talką visuomenę atpažįstant muziejuje saugomas nuotraukas [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.muziejusrokiskyje.lt/nepamirsti-veidai-padekite-juos-atpazinti>

gana fragmentiški, sunkiai datuojami, ne visuomet atpažįstami kalbėtojų balsai³¹. Radijo laidas ir jų skaitmenines versijas saugančių institucijų darbuotojams nustatyti šaltinio balso tapatybę padeda išėivijoje gyvenę asmenys – jiems, pažinojusiems daugelį išėivijos herojų, pavyksta kai kuriuos pasakojimo ar pokalbio dalyvius pažinti iš balso, tačiau ne visuomet³².

Nepavykus identifikuoti, galima palikti dokumentą / nuotrauką / vaizdo įrašą kaip neatpažintą, tikintis, kad galbūt ateityje pavyks jį atpažinti bei aprašyti. Deja, pagrindinė žmonių grupė, galinti pagelbėti identifikuojant išėivijos paveldą (t. y. išėivijos lietuviai) vis labiau traukiasi, mažėja, iškeliauja paskutiniai likę gyvi mohikanai, o kartu su jais ir išėivijos istorijos žinios. Jaunoji išėivijos karta nedaug tesidomi savo tėvų istoriniu palikimu, jų veiklos istorija, tad viltis kada nors atpažinti šiuos dokumentus našlaičius bėgant metams vis labiau blėsta.

Archyvinio paveldo identifikavimas, pažinimas ir įvertinimas neatsiejamai susiję su dar viena problema – archyvų panaudojimu. Juk archyvų saugyklose sukaupti ir saugomi dokumentai svarbūs tampa tik tuomet, kai juos tokius padaro skaitytojai ar tyrėjai, kai šie dokumentai yra ne tik inventorizuoti, bet ir svarbūs, suvokiami kaip savas paveldas. Nevartojamas, neskaitomas, užmirštas archyvuose net ir svarbus dokumentinis paveldas gali tapti bevertis ir pamirštas.

Tik išėivijos dokumentinį paveldą saugančios institucijos galėtų tiksliau pasakyti, kiek skaitytojų sulaukia išėivijos archyvų kolekcijos. Kiek per šiuos kelis dešimtmečius buvo žmonių, tyrinėjusių ar žiūrėjusių vieną ar kitą archyvinį fondą – keletas, keliasdešimt, nė vieno? Kiek užsuka šiuos archyvus tyrinėjančių mokslininkų? Kiek yra šiuo paveldu besidominčių lietuvių ar išėivijos jaunosios kartos atstovų, kuriems galėtų būti įdomus ar net gyvybiškai svarbus išėivijoje jų tėvų, senelių ar prieš tai šiame krašte gyvenusių lietuvių sukauptas kultūrinis palikimas?

Kaune prie Vytauto Didžiojo universiteto veikiančio Lietuvių išėivijos instituto patirtis liudytų, kad susidomėjimas išėivijos dokumentiniu paveldu pastaraisiais metais mažėja. Dabar dažniau į instituto archyvus atvyksta pavieniai mokslininkai, tyrinėjantys diasporos istoriją, renkantys medžiagą savo tyrimams. Dar prieš keletą metų gana populiarios tarp studentų buvusios lietuvių diasporos istorijos, literatūros, kultūros tyrimų temos taip pat sulaukia vis mažiau susidomėjimo. Tai susiję ne tiek su mažėjančiu interesu³³, kiek su bendrai silpnėjančiomis jaunosios kartos istorijos žiniomis. Iš vidurinių mokyklų atėję studentai vis mažiau žino Lietuvos istoriją, ką jau kalbėti apie lietuvių diasporos žinias: retas kuris istorijos studentas žinos apie tokias išėivijos organizacijas kaip Pasaulio lietuvių bendruomenė, Susivienijimas lietuvių Amerikoje, Amerikos lietuvių taryba ar galės atpažinti žymiausius išėivijos visuomenės, politikos veikėjus. Diasporos kultūros temomis

³¹ MINELGAITĖ, Justina. *Margučio radijas JAV XX a. 6–9 dešimtmečiuose*. Bakalauro darbas, VDU, 2008.

³² SAKADOLSKIS, Romas. Garso archyvai išėivijoje: kas saugo, tas prižiūri. *Bernardinai.lt*, 2011 08 31 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2011-08-31-romas-sakadolskis-garso-archyvai-iseivijoje-kas-saugo-tas-priziuri/>

³³ Žvelgiant į Lietuvos žiniasklaidą galima teigti priešingai – išėivija sulaukia vis daugiau dėmesio, naujų įvairių televizijos ir radijo laidų, dokumentinių filmų, nuolatinio spaudos dėmesio.

universitete rašomi bakalauro darbai, tačiau, trūkstant pamatinių žinių, retas kuris ryžtasi imtis tolesnių rimtesnių diasporos istorijos tyrimų – tai tampa gana sunkia sritimi, į kurią ryžtasi žengti ne kiekvienas. Ar neatsitiks taip, kad, mažėjant norinčių ir galinčių atpažinti ir įvertinti lietuvių diasporos dokumentinį paveldą, dalis į Lietuvą sugrįžusių archyvinių kolekcijų ateityje bus pasmerktos dūlėti archyvų saugyklose, nesulaukdamos jomis besidominčių ir juos tyrinėjančių žmonių.

Išvados

Prabėgus trims dešimtmečiams po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo galime pasidžiaugti per šį laiką atliktais darbais susigrąžinant ir tyrinėjant lietuvių diasporos istorinį paveldą. Sėkmingai vyksta Lietuvai reikšmingo paveldo užsienyje atpažinimo, susigrąžinimo darbai, iš įvairių pasaulio kraštų į Lietuvos institucijas sugrįžta išeivijos kolekcijos. Susirūpinimą išeivijos archyvinio paveldo likimu ne kartą yra išreiškusios įvairios Lietuvos valstybinės institucijos, o diasporos dokumentinis paveldas, jo paieška, informacijos kaupimas ir sklaida valstybės strateginiuose dokumentuose beveik du dešimtmečius įvardijami kaip reikšmingas valstybės institucijų veiklos baras. Tačiau šis teorinis susidomėjimas ne visuomet tampa pamatu realiems diasporos dokumentinio paveldo išsaugojimo darbams. Iki šiol Lietuvoje trūksta tikslesnių duomenų, kiek, kokios išeivijos dokumentinio paveldo kolekcijos ir kuriose institucijose yra saugomos. Sugrįžę archyvai išsibarsto po įvairius miestus ir miestelius, muziejus, bibliotekas, valstybės archyvus, mokslo institucijas, organizacijas ar netgi privačius archyvus. Lietuvoje iki šiol nėra vieningos dokumentinio paveldo įvertinimo / katalogavimo / archyvavimo sistemos, o atskirų atminties institucijų vykdomus (neretai besidubliuojančius) šio paveldo saugojimo, tvarkymo, skaitmeninimo ir sklaidos darbus stipriai veikia finansiniai ir žmogiškieji ištekliai, tiksliau – jų trūkumas.

Lietuvių diasporos istorinį paveldą saugančios institucijos vis dažniau susiduria su išeivijos paveldo identifikavimo ir įvertinimo problemomis, nes: a) šį dokumentinį paveldą kūrusių, saugojusių ir atpažinti galinčių išeivijos kultūrinio gyvenimo veikėjų gretos nuolat retėja, o jaunoji išeivijos karta mažai tesidomi savo tėvų palikimu, jų veiklos istorija; b) Lietuvoje mažėja specialistų, dirbančių ir tyrinėjančių diasporos istoriją. Vis daugiau į aukštąsias mokyklas ateinančių studentų nesidomi ir nežino Lietuvos ir išeivijos istorijos, tad istorinį paveldą saugančios institucijos ateityje vis dažniau susidurs su pradėtus darbus perimančių ir tęsiančių specialistų trūkumu.

Diasporos istorija, jos kultūrinis paveldas iki šiol Lietuvos visuomenei lieka mažai pažįstamas ir gana svetimas reiškinys. Norint, kad lietuvių diasporos dokumentinis paveldas neliktų pasmerktas užmarščiai, neužtenka vien rūpintis išeivijos archyvų išsaugojimu, pargabenimu į Lietuvą ir „suslėpimu archyvų saugyklose“ – reikia mokėti juos pažinti, kad šis paveldas taptų sava, svarbia ir reikalinga, neatsiejama lietuvių tautos istorinio palikimo dalimi.

Šaltiniai

1. Iš užsienio gauti archyviniai dokumentai. Duomenų bazė. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba* [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga per internetą: https://www.archyvai.lt/lt/uzsienis_dokumentai.html
2. Lietuvių archyvai išseivijoje. Paruošė Daiva Barzdukienė. 2008 m. lapkričio 1 d. *Lietuvių išseivijos institutas* [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga per internetą: <https://iseivijosinstitutas.lt/wp-content/uploads/2021/02/Lietuviu-archyvai-iseivijoje.pdf>
3. Lietuvių išseivijos fondai. Duomenų bazė. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba* [žiūrėta 2022 02 02]. Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/iseivijos-fondai.html>
4. *Lietuvos diasporos politikos strateginės gairės „Globali Lietuva“ 2022–2030 m.* Patvirtinta LR užsienio reikalų ministro 2021 m. gruodžio 27 d. įsakymu Nr. V-550 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: https://urm.lt/uploads/default/documents/Isakymas_del%20strategini%C5%B3%20gairi%C5%B3%20GL%20patvirtinimo_2021-12-27%20Nr_%20V-550.pdf
5. *Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo, skaitmeninio turinio saugojimo ir prieigos strategija.* Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr. 493 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.345065/asr>
6. *Lietuvos kultūros vertybių, esančių užsienyje, paieškos ir integravimo į Lietuvos visuomeninį gyvenimą koncepcija.* Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. spalio 30 d. nutarimu Nr. 1354 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.220342?jfwid=-vydhfg1e6>
7. *Pasaulio atminties išsaugojimas – UNESCO rekomendacija dėl dokumentinio paveldo, įskaitant skaitmeninį, išsaugojimo ir prieigos.* 2015 [žiūrėta 2022 02 07]. Prieiga per internetą: https://unesco.lt/images/stories/articles_files/rekomendacija%20dl%20dokumentinio%20paveldo%20skaitant%20skaitmenin%20isauogojimo%20ir%20prieigos.pdf
8. Pasaulio lietuvių bendruomenės XIV Seimo posėdis. 2012-08-17. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba* [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/lvat/p80/pasaulio-lietuviu-bendruomenes-txef.html>
9. *Skaitmeninio kultūros paveldo aktualinimo ir išsaugojimo 2015–2020 metų programa.* Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2015 m. kovo 4 d. įsakymu Nr. ĮV-153 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/84c5fc10c90311e498aab3a4ca2b8d40?jfwid=-m92g8hsp3>
10. *Užsienio lietuvių archyvų tvarkymo ir panaudojimo veiksmų planas.* VG-111. Vilnius, 2011-05-02. *Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba* [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.archyvai.lt/lt/lvat/p80/pasaulio-lietuviu-bendruomenes-txef.html>

Literatūra

1. 300 kilogramų dokumentų iš Australijos – galimybė pakeisti Lietuvos istoriją. *Lietuvos rytas*, 2018 01 08 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2018/01/08/news/300-kilogramu-dokumentu-is-australijos-galimybepakeisti-lietuvos-istorija-4097542>).
2. Australijos lietuvių saugoti dokumentai atkeliavo į Lietuvą. *LRT*, 2017 12 18 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/197242/australijos-lietuviu-saugoti-dokumentai-atkeliavo-i-lietuva>
3. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Spaudos paveldo sampratos ir išėivijos spaudos paveldo sklaidos klausimu. *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 7–20.
4. ČESNULEVIČIŪTĖ, Danutė; STEPONAVIČIŪTĖ, Danutė. Rankraštinių paveldas Klaipėdos universiteto bibliotekos rinkiniuose. *Knygotyra*, 2012, Nr. 58, p. 268–287.
5. *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
6. DAPKUTĖ, Daiva. Lietuvių išėivijos institutas ir jo veikla. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas: Naujas lankas, 2010, p. 91–96.
7. DAPKUTĖ, Daiva; BUČINSKYTĖ, Ilona. Lietuvių išėivijos katalikų ir liberalų ideologinių srovių archyvinis paveldas: aktualumas ir prieinamumas. *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 21–37.
8. HERMANN, Arthur. Reti spaudiniai Lietuvių kultūros instituto bibliotekoje. *Knygotyra*, 2011, Nr. 56, p. 287–294.
9. KONTRIMAVIČIENĖ, Danutė. Prieigos prie archyvų dokumentų patirtys. *Knygotyra*, 2012, Nr. 59, p. 180–204.
10. LAUŽIKAS, Rimvydas; VARNIENĖ-JANSSEN, Regina. Paveldas ir visuomenė: Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo strateginės plėtros gairės 2014–2020 metų programavimo laikotarpiui. *Informacijos mokslai*, 2014, Nr. 69, p. 118–143.
11. LUKŠAITĖ, Daiva. Valstybės dokumentinis paveldas dokumentų ir archyvų valdymo aspektu. *Knygotyra*, 2012, Nr. 58, p. 160–180.
12. MINELGAITĖ, Justina. *Margučio radijas JAV XX a. 6–9 dešimtmečiuose*. Bakalauro darbas, VDU, 2008.
13. MISIŪNAS, Remigijus. Pirmieji bandymai kaupti senosios lietuvių išėivijos dokumentinį paveldą JAV. *Knygotyra*, 2019, Nr. 59, p. 30–39.
14. *Panevėžio krašto išėivijos kultūrinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose*. Konferencijos medžiaga. Panevėžys [i.e. Vilnius]: Versus aureus, 2008.
15. PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ, Asta. Vieno dokumento iš JAV nacionalinio archyvo istorija: JAV valstybės departamento Memorandumo of Conversation. *Knygotyra*, 2020, Nr. 74, p. 123–140.
16. PETREIKIS, Tomas. Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai. *Knygotyra*, 2016, Nr. 67, p. 64–89.

17. PETREIKIS, Tomas. Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio paveldo kelias į Lietuvą. *Knygotyra*, 2015, Nr. 65, p. 63–93.
18. RAČKAUSKAS, Jonas. Lituaniškosios tyrimo ir studijų centro Čikagoje veikla (1981–1998). *Istorija*, 1999, Nr. 40, p. 27–29.
19. Rankraščiai nedega. Tačiau jie skęsta. *Bernardinai.lt*, 2018 02 23 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2018-03-24-rankrasciai-nedega-taciau-jie-skesta/>
20. SAKADOLSKIS, Romas. Garso archyvai išėivijoje: kas saugo, tas prižiūri. *Bernardinai.lt*, 2011 08 31 [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2011-08-31-romas-sakadolskis-garso-archyvai-iseivijoje-kas-saugo-tas-priziuri/>
21. SARGAUTYTĖ, Margarita. M. Mažvydo bibliotekai – kritika dėl naujų sistemų, ši žada ištaisyti trūkumus. 2021 11 21. *15 min.* [žiūrėta 2022 02 10]. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/atnaujintos-m-mazvydo-bibliotekos-sistemos-netenkina-vartotoju-bardakas-ir-kosmosas-56-1594714>
22. SKIRIUS, Juozas. Lietuvių išėivijos mokslinės įstaigos įkūrimas Čikagoje XX a. pabaigoje (Lituaniškosios tyrimų ir studijų centro veiklos pradžia). *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2018, Nr. 2(26), p. 77–88.
23. STEPONAITIENĖ, Jolita. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių emigrantų dokumentai: rašytinė atmintis. *Knygotyra*, 2008, Nr. 50, p. 204–209.
24. STEPONAVIČIŪTĖ, Danutė. Kazys Pemkus (1920–1996) – Lietuvių išėivijos bibliofilas. *Knygotyra*, 2002, Nr. 38, p. 1–9.

Documentary Heritage of the Lithuanian Diaspora: Problems of Recovery, Knowledge and Research

Dr. Daiva Dapkutė

Vytautas Magnus University Institute of Lithuanian Emigration, S. Daukanto st. 25, LT-44249 Kaunas
Email: daiva.dapkute@vdu.lt

Summary

During the three decades of independent Lithuania, a lot of important work was done in preserving and researching the documentary heritage of the Lithuanian diaspora. Various state institutions have expressed concern about the fate of the archival heritage of the diaspora, and the documentary heritage of the diaspora, its search, and the accumulation of information in state strategic documents, have been identified as significant barriers to the activities of state institutions for almost two decades. The work of identifying and recovering heritage important

to Lithuania abroad is successfully underway, and collections of diaspora cultural heritage are returning to Lithuania from various parts of the world. During these decades, many important studies of the cultural history of the diaspora have been conducted, and a number of books and monographs have been published. Still, the history of the Lithuanian diaspora, its documentary heritage, remains a little-known and rather foreign thing to Lithuanian society.

The article discusses the issues of the fate of the documentary heritage of the Lithuanian diaspora and analyzes the relevance, dispersion, preservation, accessibility, research, and dissemination of cultural heritage, which are faced by the institutions protecting the documentary heritage operating both in Lithuania and abroad.

From the end of the 19th century to the present day, many cultural values were created through emigration. Only a small part of the documentary heritage of the Lithuanian diaspora has been preserved and known, part of which was inevitably destroyed by time, and the rest is kept in various institutions and private archives in Lithuania, Canada, the USA, Australia, Germany, and other countries. The heritage of the Lithuanian diaspora, which is disappearing rather rapidly in various countries, remains one of the most pressing problems to this day. As the number of representatives of the Lithuanian diaspora who created and preserved this heritage decreases, the questions of the fate of this archival heritage become more and more relevant.

In Lithuania, there is still no unified information archiving system of the documentary heritage related to Lithuania located abroad: there is a lack of information on which and how many are the diaspora archives, and in which institutions they are stored. Archives that have returned to Lithuania are scattered among various cities and towns, museums, libraries, state archives, and scientific institutions, where their storage, management, and digitization work is strongly influenced by the availability of financial and human resources. Institutions protecting the historical heritage of the Lithuanian diaspora are increasingly faced with the problems of identifying and evaluating this heritage, because: a) the ranks of the actors of the cultural life of the diaspora who created, preserved and can recognize this documentary heritage are constantly thinning, and the young generation of diaspora is almost not interested in the legacy of their parents; b) in Lithuania, there is a decrease in the number of specialists working and researching the history of the diaspora. In order for the documentary heritage of the Lithuanian diaspora not to be condemned to oblivion, it is not enough just to take care of the preservation of these diaspora archives, their transportation to Lithuania, and their safe storage in archive storage facilities: it is necessary to research and get to know it so that this heritage becomes its own, important and necessary part of the historical legacy of the Lithuanian nation.

Gauta / Received 2022 02 14
Priimta / Accepted 2023 02 13